

Vergaderjaar 2014–2015

32 623

Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten

E

VERSLAG VAN EEN MONDELING OVERLEG

Vastgesteld 10 februari 2015

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelings-samenwerking¹ en de vaste commissie voor Europese Zaken² hebben op 9 december 2014 mondeling overleg gevoerd met Minister Koenders over **het Midden-Oosten vredesproces**.

Agenda:

- **Verslag van een schriftelijk overleg inzake het Midden-Oosten vredesproces (32 623, letter D);**
- **AIV advies «Nederland en de Arabische regio: principieel en pragmatisch» d.d. november 2014;**
- **Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten (32 623).**

¹ Samenstelling Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking: Holdijk (SGP), Van der Linden (CDA), G.J. de Graaf (VVD), Franken (CDA) (*vice-voorzitter*), Nagel (50Plus), Elzinga (SP) (*vice-voorzitter*), Van Kappen (VVD) (*voorzitter*), Koffeman (PvdD), Kuiper (CU), Strik (GL), K.G. de Vries (PvdA), Knip (VVD), Van Boxtel (D66), Bröcker (VVD), Faber-van de Klashorst (PVV), Ganzevoort (GL), Th. de Graaf (D66), Koole (PvdA), De Lange (OSF), Martens (CDA), Popken (PVV), Schrijver (PvdA), Vlietstra (PvdA), Kops (PVV), Meijer (SP)

² Samenstelling Europese Zaken: Holdijk (SGP), Van der Linden (CDA), G.J. de Graaf (VVD), Kox (SP), Franken (CDA), Nagel (50PLUS), Elzinga (SP), Koffeman (PvdD), Kuiper (CU), Strik (GL) (*voorzitter*), K.G. de Vries (PvdA), Knip (VVD), Martens (CDA), Backer (D66), Th. de Graaf (D66), De Boer (GL), De Lange (OSF), Popken (PVV), Postema (PvdA), Schrijver (PvdA) (*vice-voorzitter*), Swagerman (VVD), Van Dijk (PVV), Bruijn (VVD), Kops (PVV)

Van het overleg brengen de commissies bijgaand stenografisch verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking,
Van Kappen

De voorzitter van de vaste commissie voor Europese Zaken,
Strik

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking,
Gradenwitz

Voorzitter: Van Kappen
Griffier: Gradenwitz

Aanwezig zijn tien leden der Kamer, te weten: Van Boxtel, Franken, De Graaf, Van Kappen, Knip, Kox, Van der Linden, Meijer, Schrijver en Strik,

en Minister Koenders, die vergezeld is van enkele ambtenaren van zijn ministerie.

Aanvang 14.04 uur.

De **voorzitter**: Goedemiddag. Ik verwelkom de Minister van Buitenlandse Zaken en zijn staf. Minister, ik zal even kort de voorgeschiedenis weergeven. Ten tijde van uw voor-voorganger maakten we ons in de commissie BDO wat ongerust over de situatie die zich toen al aftekende in het Midden-Oosten, de eufemistisch genoemde «Arabische lente». We maakten ons daar zorgen over omdat we zagen dat in het Midden-Oosten alles in beweging was en we vroegen ons af wat het effect daarvan was op onze veiligheidssituatie, maar met name op het vredesproces in het Midden-Oosten. We hebben er toen een brief over geschreven aan de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken en kregen daar een antwoord op waar we niet zo tevreden mee waren. De kern ervan was dat Buitenlandse Zaken zich niet bezighield met «what if»-scenario's. We hebben toen, omdat we dat van Buitenlandse Zaken niet kregen, om een advies van de AIV (Adviesraad Internationale Vraagstukken) gevraagd. Dat is gekomen en dat hebben we gelezen. Daar hebben we toen ook over gedebatteerd. Dat is de voorgeschiedenis.

We hebben besloten om op basis van het gevoerde schriftelijke overleg nog een keer met u te praten over het vredesproces in het Midden-Oosten. Ik hecht er echter aan dat u de context kent, namelijk dat wij ons er al een hele tijd geleden grote zorgen over maakten. Tot op de dag van vandaag hebben wij daar vanuit Buitenlandse Zaken geen goed antwoord op gekregen. Ik hoor graag uw visie daarop. Ik geef u als eerste het woord. Daarna zullen de commissieleden een aantal vragen stellen. Ook de commissie EUZA is voor deze vergadering uitgenodigd. Onder anderen mevrouw Strik is daarvan aanwezig. Dat doet mij plezier.

Minister **Koenders**: Voorzitter. Hartelijk dank voor de uitnodiging van de leden van deze commissies. U hebt destijds, inmiddels bijna twee jaar geleden, een belangrijke vraag gesteld aan mijn voor-voorganger over de hele situatie in het Midden-Oosten en het vredesproces. Ik denk dat uw intuïtie juist is gebleken. We hebben allen zeer grote zorgen over de situatie in het Midden-Oosten, in het bijzonder over het vredesproces daar.

Ik wil met het laatste beginnen, maar ik zal uiteraard ook ingaan op vragen van de commissie over het hele transformatieproces in het Midden-Oosten. Dat proces is zeer moeilijk te kwalificeren, maar het heeft veel te maken met de toename van extremisme, proxy-oorlogvoering en hybride oorlogvoering. Er is sprake van grote veranderingen in de samenlevingen daar en die hebben geleid tot de directe betrokkenheid van Nederland bij het conflict, via onze activiteiten met F-16's en met trainingen in Irak. Dit proces is echter maar één onderdeel van een veel groter transformatieproces in het Midden-Oosten. Het is heel moeilijk om precies de goede, zoals het zo mooi in het Nederlands heet, «entry points» te vinden voor de internationale gemeenschap, als die gemeenschap al bestaat, want men is natuurlijk zeer verdeeld. Dat is een problematiek op zichzelf.

Daar kan ik ook op ingaan, maar gezien uw vraagstelling moeten we het vanmiddag hebben over het vredesproces in het Midden-Oosten. Het ziet er aan het einde van dit jaar, en vooruitblikkend op 2015, somber uit. De situatie is allesbehalve rooskleurig. In de afgelopen maand zijn de

spanningen in Jeruzalem hoog opgelopen. De recentste Gaza-oorlog ligt nog maar twee maanden achter ons. Ik begin met opzet met het probleem Jeruzalem. Naast de traditionele problematiek van de bezetting, de tweestatenoplossing en de onderhandelingen hierover, spelen religieuze aspecten namelijk nog scherper dan eerder een rol in de manier waarop het conflict tot uiting komt. Dat vind ik zeer risicovol. De partijen gaan van crisis naar crisis. In het huidige vacuüm is er vooralsnog geen concreet perspectief op hervatting van een geloofwaardig vredesproces. Hierdoor blijft het risico van escalatie groot.

Om de problematiek te schetsen wil ik iets zeggen over de veranderde strategische situatie en de partijen. Daarbij kom ik ook op de wijze waarop Nederland en de Europese Unie het vredesproces – ik heb moeite met dat woord, want er is eigenlijk geen sprake van een vredesproces – of de situatie tussen de Palestijnen en Israël in een richting kunnen krijgen die productiever is dan nu het geval is.

Sinds de periode waarin de commissie haar vragen heeft gesteld, heeft een aantal fundamentele veranderingen plaatsgevonden rondom het vredesproces in het Midden-Oosten. Ten eerste is de hele problematiek om Israël en de Palestijnen heen aan het veranderen. Dat is direct van invloed op het probleem zelf. Daar kunnen we straks op ingaan.

Ten tweede zie je een nieuwe relatie tussen Israël en een groot aantal, zoals dat vroeger genoemd werd, gematigde Arabische staten. Zij werken expliciet of impliciet veel meer samen. Zij zijn ook vertrouwd met elkaar. Dat heeft uiteraard ook te maken met de strijd in het Midden-Oosten zelf tussen Iran, Saudi-Arabië en Turkije, met het sektarisme en de proxy-oorlog en met de positionering die Israël hierin gekozen heeft. De situatie is dus strategisch veranderd. Er zijn uiteraard wel altijd vredesverdragen geweest, bijvoorbeeld tussen Israël en Jordanië en tussen Israël en Egypte. Die laatste relatie is in de afgelopen periode veel belangrijker geworden, zeker na de veranderingen in Egypte in 2013. Dat is dus het tweede element van een veranderende strategische situatie.

Het derde element is dat de Palestijnen onderling meer en meer verdeeld raken. Zowel binnen Hamas als binnen Fatah, en zeker ook binnen de PLO, zie je grote scheidslijnen. Vooral Fatah en Hamas zijn op dit moment grote vijanden van elkaar, om het maar eerlijk te zeggen.

Het vierde element is dat er ook bij de internationale gemeenschap langzaam maar zeker sprake is van een veranderende positionering in het conflict. De Verenigde Staten krabben zich naar aanleiding van een aantal onderhandelingspogingen onder leiding van Kerry een beetje achter de oren en vragen zich af wat de volgende stap zal zijn. Ze hebben hiermee namelijk geen succes behaald. Dat kan te maken hebben met hun manier van onderhandelen of met de uitgangspunten van de onderhandelingen. Er is in ieder geval enorm veel politiek kapitaal in de onderhandelingen gestopt. De Verenigde Staten vragen zich dus af, met alle problematiek die er is, of ze er verder mee zullen gaan of niet. De indruk bestaat overigens dat ze er wel mee verder zullen gaan. Daar zal ik zo op terugkomen.

Binnen de Europese Unie zijn er altijd grote verschillen van mening geweest, zoals die er ook binnen samenlevingen zijn. Het conflict tussen Israël en de Palestijnen is ook een symboolconflict dat voor veel bredere problemen staat en dat daardoor ook een groot verband heeft met de interne veiligheid, bijvoorbeeld in Nederland of in Europa. Het is namelijk een conflict dat ver uitstijgt boven de lokaliteit. Het heeft religieuze aspecten. Het kan leiden tot antisemitisme of islamofobie. Als er in andere landen een probleem is – denk aan de Gaza-oorlog – heeft dat direct repercussies voor onze eigen samenleving. Dat geldt ook voor de Verenigde Staten. Binnen deze problematiek zie je dat er in de Europese Unie scherper dan voorheen wordt nagedacht over de vraag hoe men samen met de Verenigde Staten een eigenstandige rol kan spelen. Het lijkt erop dat zo'n eigenstandige rol meer wordt geaccepteerd door de partijen ter plekke.

Het laatste, vijfde element is dat de Arabische wereld als zodanig in de toekomst weer een wat prominentere rol zal spelen in het Israëliësch-Palestijnse conflict, vanwege de ontwikkelingen die ik net heb genoemd. Het Arabische vredesplan van begin 2002 kan weer een aparte rol gaan spelen in de huidige situatie.

Sinds de periode waarover de commissie heeft gesproken, is een aantal zaken verscherpt, zonder dat er sprake is van een duidelijke uitkristallisatie. We weten dus niet precies waar het transformatieproces in het Midden-Oosten heen gaat. We weten niet hoe dat extremisme toeneemt. We weten wel dat er sprake is van een contradictie. Enerzijds is er de onwil van beide partijen om voortgang te maken. Die onwil is echt aanwezig. Er is een slechte verhouding tussen Israël en de Palestijnen. Daar kom ik zo nog op terug. Anderzijds is er het risico op extremisme. Er is sprake van meer direct religieuze aspecten in het conflict. De zorgen van de internationale gemeenschap hierover raken steeds meer in onbalans. In die situatie zitten we. Het is vrij ingewikkeld om hieruit te komen. We hebben natuurlijk nagedacht over een perspectief. We hebben heel wat lessen geleerd. Iedereen die hier zit, heeft er wel iets van meegemaakt. Er waren onderhandelingen in de jaren tachtig en negentig, in Madrid aan het begin van dit millennium, in Annapolis, en onderhandelingen onder leiding van Kerry. In deze onderhandelingen wist men altijd waarop deze uit moesten draaien, namelijk op een levensvatbare Palestijnse staat en een veilig Israël, op basis van de grenzen van 1967. Vervolgens moest er onderhandeld worden over de precieze details. Daar heeft het altijd om gedraaid, om de zogenoemde parameters. Die hebben echter nooit tot overeenstemming geleid. Er zijn verschillende analyses over. Er wordt gezegd dat er aan beide zijden geen leiderschap is om in het uur U echt te kiezen. Anderen zeggen dat er sprake is van zo'n ongelijkheid tussen de partijen dat je de ene partij eigenlijk meer moet steunen dan de andere en dat dit de enige manier is om tot een overeenkomst te komen. Door de jaren heen zijn hier grote verschillen van mening over geweest. In de nieuwe strategische situatie waarin we nu zitten, die ik als niet rooskleurig wil bestempelen, met een verscherping van de tegenstellingen in Jeruzalem, is het de vraag hoe we het beste kunnen opereren.

Dan kom ik nu op de partijen. De eerste partij is Israël. Zoals u weet, is het kabinet van Netanyahu inmiddels gevallen. Dat betekent dat er verkiezingen komen. Verkiezingen zijn in het algemeen niet positief voor onderhandelingen. Dat hebben we ook in de geschiedenis gezien. Er zijn altijd wel ergens verkiezingen en dan duurt het weer een tijdje. Het moment is dus nooit daar. Dan zien we nu ook in Israël. De verwachting is dat de verkiezingen in maart – ik meen op 17 maart – worden gehouden. Dan moet er een kabinetsformatie komen. Het is natuurlijk onmogelijk om in een kristallen bol te kijken, maar het is wel duidelijk dat de partijen die voor overleg zijn, de wind niet meehebben. Dat zegt nog weinig over de vraag wat dit betekent voor een toekomstige regering. Er kan veel wijzigen. Internationale onderhandelingen en internationale druk kunnen hierbij van belang zijn.

Aan de Israëliësch kant is er ook een probleem ontstaan door de definiëring van Israël als Joodse staat. Dat is een deel van de discussie nu tijdens de verkiezingen. Het is ook een van de redenen waarom het kabinet gevallen is. Deze definiëring levert, vooral wat de positie van de Arabieren in Israël betreft, een extra probleem op. Dit maakt het niet makkelijker om tot onderhandelingen te komen. Het is overigens ook niet onmogelijk, want we hebben altijd wel dit soort situaties meegemaakt. De situatie is echter nu bijzonder scherp.

Aan de Palestijnse kant is er het probleem dat de Palestijnen op dit moment tot op het bot verdeeld zijn. Er is ook een zeker probleem met het leiderschap van Abbas. Hij heeft weinig kunnen laten zien. Er is namelijk nog geen overeenkomst. Hij heeft ook interne problemen met zijn achterban, met de jongere generatie. Het belangrijkste is misschien wel

het grote probleem met Hamas. Dat heeft direct een consequentie in de Gazastrook. Nederland is hier heel fors mee bezig. De situatie in Gaza is dramatisch, nog afgezien van de oorlog die daar gewoed heeft en het conflict. Ik denk aan de winter en de noodzaak van opbouw. Nederland is bezig met scanners. We proberen dit zo snel mogelijk te doen, maar ook met een grote mate van veiligheid.

Bij de Palestijnse Autoriteit, bij Abbas en vooral bij Hamas is er geen echte wens om samen voortgang te boeken in de technocratische regering. Dat is ernstig voor het opbouwproces. Hopelijk kan Egypte hierin een rol spelen. Ik heb in de afgelopen dagen met Minister Lieberman, met de Egyptische Minister van Buitenlandse Zaken en met de Palestijnse Minister van Buitenlandse Zaken over deze zaak gesproken. Deze zaak is natuurlijk prioriteit nummer één. Dat hebben we ook gedaan toen lone wolves in Jeruzalem aanslagen op de synagoge hebben gepleegd. In het internationale overleg tussen Kerry, de Jordaanse Koning en de premier van Israël is er gelukkig wel een element van stabilisatie gekomen. Ik zeg: «een element van stabilisatie». Dat is op zichzelf positief. Je moet nu alles aangrijpen. Dat betekent in ieder geval dat de status quo ante met betrekking tot de Al-Aqsamoskee is gehandhaafd. Dat is goed. Het is zo'n gevoelige zaak. In het jaar 2000 heeft dit bijvoorbeeld tot een volgende intifada geleid.

De situatie is niet positief, zeer frustrerend en heeft ook internationaal repercussies. Er zijn eigenlijk niet zo heel veel nieuwe middelen waarvan wij de indruk hebben dat die kunnen werken. We moeten in ieder geval een eerste poging doen om de partijen om de tafel te brengen. Dat is conflictmanagement, of we het nu leuk vinden of niet. In the end is dat wat er weer moet gebeuren. Dat zullen de partijen zelf niet doen. Daar lijkt het in ieder geval niet op. Er zal dus opnieuw een internationale poging moeten worden gewaagd. Vaak gebeurt het niet, maar ik denk dat het belangrijk is om lessen uit het verleden te leren. Er zijn natuurlijk een heleboel pogingen gewaagd en die hebben vaak niet gewerkt.

Ik zal een aantal elementen aangeven die misschien een rol spelen. Succes ervan is niet verzekerd, maar de Nederlandse regering probeert samen met de Europese partners toch een weg te bewandelen in dat ingewikkelde vredesproces in het Midden-Oosten.

Het eerste element is de Amerikaanse regering. Zij blijft voor beide partijen van belang en heeft op beide partijen vrij veel invloed. We hebben vorige week gesproken met de Minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten. We hebben heel serieuze berichten gehoord dat men geneigd is om dit opnieuw serieus maar anders aan te pakken. Het is een beetje ingewikkeld om nu op de details in te gaan, omdat dit deels nog vertrouwelijk is.

Het tweede element is dat de Europese landen in deze zaak langzaam maar zeker veel meer op één lijn komen. Dat is voor ons land een belangrijk element. Er is geen sprake meer van een ouderwetse pro-Israëlgroep, een pro-Palestijnse groep of soort middengroep. Die zijn er nog wel, maar er is bij iedereen toch wel het gevoel dat dit zo niet langer kan, gezien de urgente situatie in de hele regio. Er zijn ook gevoeligheden in Jordanië, in Libanon en in de Sinai. De hele regio direct eromheen begint ook steeds verder te destabiliseren. We zullen echt een Europese lijn uit moeten stippelen. Mede op verzoek van Nederland, maar ook op verzoek van bijna alle landen, is de nieuwe Hoge Vertegenwoordiger gevraagd om hierin het initiatief te nemen. We gunnen haar die ruimte ook. Iedereen heeft ook gezegd dat haar geen taboes worden voorgelegd. Er wordt niet gezegd: dat mag wel, dat mag niet, daar staat een komma verkeerd of daar staat een uitroepteken te veel. We gaan niet in de laatste details van de onderhandelingen zitten. In deze maand wordt er verder gewerkt aan haar voorstel. Hopelijk zal het dan ook afgerond worden. We bekijken hoe we gezamenlijk, met de regio en met de Amerikanen, op basis van haar voorstel, een manier kunnen vinden om

het zaakje weer op gang te brengen. Daarbij is er een iets andere invalshoek dan eerder het geval was. Hij is niet dramatisch anders, maar het betekent in ieder geval dat Europa een belangrijke rol gaat spelen – wij zijn ook voor het bevorderen van een Europese Speciale Vertegenwoordiger – en daarbij zijn middelen zowel positief als negatief zal inzetten om tot een akkoord te komen. Wij moeten de ruimte hebben om dat te doen. De Tweede Kamer heeft ook ruimte gegeven om hierop in te steken. Het moet in samenwerking met de Amerikanen en met de regio gebeuren. Daar zijn nu ook contacten over.

Er speelt nog een ander traject doorheen. Heel erg versimpeld zou je kunnen zeggen dat de Palestijnen de route van de Verenigde Naties zoeken. Zij hebben namelijk door het gebrek aan voortgang, vooral in het tot stand brengen van een Palestijnse staat, een hoge mate van frustratie. De Palestijnen willen een resolutie waarin de Veiligheidsraad helderheid schept, zowel in tijd als in een beschrijving van een mogelijke eindsituatie. Dat is dan een feit en dat zal dus een impuls geven aan de onderhandelingen. Aan de Israëliëse kant zie je vooral een neiging om met een aantal buurlanden, Egypte en een aantal andere landen, samen te werken, om vandaaruit, mocht de nieuwe regering willen onderhandelen, verder te komen. Die zaken rijmen nog niet zo mooi met elkaar.

De VN-route is op zichzelf wel interessant, maar die is nog niet afgelopen. Er zitten een aantal mogelijkheden maar ook een aantal risico's aan. De mogelijkheden zijn de volgende. Stel dat er een VN-resolutie komt waarin zowel een tijdspad wordt neergelegd als een wijze van onderhandelen – misschien worden er zelfs een aantal principes opgesteld, maar ik denk niet dat het zover zal komen – en dat deze niet direct tot een veto leidt. Tot nu toe is dat wel steeds gebeurd. Meestal was er een veto van de Verenigde Staten, soms van een ander land. Daar kun je wel een punt mee maken, maar in the end zal dat niet leiden tot iets nieuws. Ik denk dat het niet geheel onmogelijk is om tot een resolutie te komen die niet tot een veto zal leiden. Ik zeg het heel voorzichtig. Dat is echter niet gegeven. Ik deel dit nu met u, omdat er niet heel veel mensen zijn die dit naar buiten zullen brengen. Het is belangrijk om hierover niet in detail naar buiten te treden. Ik probeer u echter zo veel mogelijk bij te lichten over hetgeen er gebeurt. Het is niet geheim. Het is geen staatsgeheim, maar we moeten niet te veel ingaan op de details. Het kan ook nog heel anders lopen. Er is ook een mogelijkheid dat het niet lukt. De Palestijnen zullen waarschijnlijk doorgaan met te verzoeken om een VN-resolutie, maar deze zal dan gevetood worden. Dan staat een heel andere weg open, in de richting van het Internationaal Strafhof. Dan zal er waarschijnlijk sprake zijn van een verscherping van tegenstellingen. Deze zal niet leiden tot een hervatting van de onderhandelingen. Dit staat even los van de legitimiteit van elke partij om te doen wat zij het beste vindt.

Ik wil een aantal punten maken. Ten eerste is de strategische situatie fundamenteel veranderd ten opzichte van een aantal jaren geleden. Ten tweede betekent dit niet dat het probleem op zichzelf veranderd is. Dat is namelijk al jaren hetzelfde. Ten derde is het zeer moeilijk om partijen te dwingen of te stimuleren om tot een oplossing te komen, gezien de interne verhoudingen aan beide kanten. Ze willen ook gewoon niet met elkaar spreken. Ten vierde betekent dit dat er toch een nieuwe rol is voor de internationale samenleving. Ten vijfde zijn er wat aanwijzingen dat dit ook meer kansen van slagen heeft.

Misschien kan ik nog een aantal punten noemen die in de discussie ongetwijfeld aan de orde zullen komen en die nu ook in de politiek spelen, namelijk de zaak van de nederzettingen en van de erkenning van de Palestijnse staat. De nefaste uitbreiding van de nederzettingen is niet alleen illegaal – dat weten we al een tijd – maar leidt ook tot steeds minder ruimte om tot een levensvatbare Palestijnse staat te komen en om de onderhandelingen verder te brengen. Dat is logisch. Er zijn feiten op de grond en op een gegeven moment vraag je je dan af: waar hebben we het

eigenlijk nog over? In de Europese Unie wordt nagedacht, ook gezien de wat nieuwere dynamiek in Europa, over mogelijkheden die voorkomen dat een en ander zijn beslag heeft op een levensvatbare Palestijnse staat. Ik zeg het een beetje diplomatiek, maar het komt erop neer dat de grenzen van 1967 voor de Europese Unie vaststaan. Dat geldt, denk ik, ook voor een groot aantal andere landen. Het feit dat er nieuwe nederzettingen worden gebouwd, mag geen verschil maken in de manier waarop er onderhandeld wordt. Deze gedachtegang is waarschijnlijk veel productiever dan sancties. We weten dat dan vervolgens in ieder geval één partij niet aan tafel komt.

De opvatting van de Nederlandse regering over de erkenning van de Palestijnse staat is als volgt. De meeste andere landen in de Europese Unie hebben dezelfde opvatting, namelijk dat we de erkenning van een Palestijnse staat nastreven. We gaan voor een tweestatenoplossing. Afgezien van de bepalingen in het verdrag van Montevideo en een aantal precieze juridische eisen aan het erkennen van een staat, is er ook een politiek element van belang. Er zijn verschillende interpretaties. Ik weet dat hier volkenrechtdeskundigen aan tafel zitten, dus ik moet een beetje voorzichtig zijn. We hebben het volgende gezegd. Behalve Zweden en de landen die Palestina al erkend hebben omdat ze destijds in het Warschaupact zaten en die later bij de Europese Unie zijn gekomen, is geen land van opvatting dat het verder zal komen met het nu erkennen van de Palestijnse staat. Men weet namelijk dat dit er direct toe zal leiden dat één partij niet zal meedoen aan de onderhandelingen. Ik heb met instemming van de Tweede Kamer de positie van Nederland iets gewijzigd. Ik heb namelijk gezegd dat het ook niet alleen een sluitstuk mag zijn. Als het alleen een sluitstuk is, betekent dat namelijk automatisch dat je eigenlijk ook een veto aan de andere partij geeft. De Nederlandse regering is uiteraard voor een erkenning van de Palestijnse staat. We willen dat op een strategisch moment politiek mogelijk maken in de onderhandelingen. Die positie nemen ook de Franse, Spaanse en Italiaanse regeringen min of meer in, met een detaillering die soms iets meer naar de ene kant en soms iets meer naar de andere kant uitvalt. Dat is belangrijk. Er überhaupt niet over discussiëren is volgens mij niet goed. Er moet ook het perspectief zijn dat er een einde komt aan de bezetting en dat er een levensvatbare Palestijnse staat komt. We zitten echter met het enorme probleem hoe we de zaak weer op gang krijgen. In dat kader lijkt dit me om politieke maar ook om andere redenen de juiste positie. Als laatste kom ik op de problematiek in Gaza. De discussie over het vredesproces in het Midden-Oosten wordt in Nederland soms gedetailleerder gevoerd dan in de Knesset of in het parlement in Ramallah, alsof wij daar een laatste keuze in moeten maken. Het is heel essentieel, even los van alle politieke problemen, dat we bekijken hoe we zonder taboes tot een rechtvaardige, stabiele oplossing kunnen komen. We moeten een scherp oog hebben voor de effectiviteit in een nieuwe situatie. Er zijn geen garanties. We weten ook dat het conflict, om heel begrijpelijke redenen, vol emoties zit. Het ligt ook heel dicht bij onze bevolking, ook om heel begrijpelijke redenen. Iedereen weet dat het volstrekt onverantwoord is om een nieuwe generatie te laten opgroeien onder een bezetting. Dat leidt alleen maar tot radicalisering en ellende. Iedereen realiseert zich ook dat Israël bestaat en dat het veilige grenzen moet hebben. De definitie daarvan ligt in de principes die we al vele jaren kennen. Nederland kan een en ander niet in zijn eentje veranderen. We kunnen er wel een rol bij spelen, omdat we met beide partijen goede contacten hebben. Die komt ook tot uiting in een groot aantal activiteiten.

De voorzitter: Dank u zeer. Kunt u, voordat ik gelegenheid geef tot het stellen van vragen, nog heel kort iets zeggen over de gewijzigde bondgenootschappelijke verhoudingen in het Midden-Oosten? Allerlei partijen wisselen plotseling van bondgenoot. Kunt u daar iets over zeggen?

Minister **Koenders**: Wel iets. Het is op dit moment uitermate complex in het Midden-Oosten. Dat heeft met veel dingen te maken, maar ook met een zeker failliet van het ontwikkelingsmodel in de regio. Ik versimpel nu verschrikkelijk. Het gaat om staten die niet goed functioneren en die vaak van nature autocratisch waren. Er is heel lang een domper op gezet. We hebben de Arabische lente gehad. Die heeft vervolgens geleid tot allerlei verschillende ontwikkelingen en het ontstaan van een aantal opportunistische coalities. Dat betekent dat ze over een jaar weer fundamenteel gewijzigd kunnen zijn. Nogmaals, dit is een versimpeling. We zien wel een regionale strijd om de macht. Iran speelt hierin duidelijk een rol. Tot op zekere hoogte, maar dat is al ingewikkeld, speelt ook Irak een rol hierin. Dan hebben we ook Saudi-Arabië. Vooral Iran en Saudi-Arabië wakkeren proxy's en sektarisme aan. Dat heeft geleid tot het geweldige menselijke drama dat we nu in het Midden-Oosten zien.

De soennitische wereld heeft zich ook nog weer eens verdeeld. Aan de ene kant zijn er partijen die misschien een zekere affiniteit hebben met de Muslim Brotherhood, zoals Turkije en Qatar. Zij financieren die ook. Aan de andere kant heb je Egypte, Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten, die weer andere groeperingen, bijvoorbeeld in Syrië, financieren. Israël speelt hier nu een heel andere rol in dan vroeger, omdat Israël in de regionale setting verbonden is met een aantal gematigde Arabische landen. Uit die landen hoor je ook nooit meer kritiek op Israël. Uit de gematigde Arabische wereld hoor je geen kritiek meer.

De heer **Van Boxtel** (D66): Zijn dat gematigde soennitische landen?

Minister **Koenders**: Ja. Het is een versimpeling, maar zo moet u dat zien. Er is dus sprake van een proxy van Iran en Saudi-Arabië. De hele soennitische en sjiitische wereld is gepolitiseerd. Het is niet altijd zo geweest, maar deze politisering wordt gebruikt als het beste mobilisatiemechanisme om een regionale machtsstrijd te voeren. Dat heeft dramatische gevolgen. Als religie wordt misbruikt, zijn de gevolgen namelijk vaak nog bloediger.

Daar speelt nog iets heel anders doorheen, dat niets te maken heeft met regionale machten, maar wel met de financiering ervan. Ik heb het over groeperingen die een internationale mobilisatie hebben gekregen van extremisme. ISIS is hier hét voorbeeld van. Deze problematiek, die eigenlijk een apart debat vereist, is vooral prioritair in de strijd om de toekomst van Syrië en Irak en eventueel ook van Libanon en Jordanië.

De **voorzitter**: Ik dank de Minister voor een helder verhaal. Hij heeft in grote lijnen geschetst waar wij ons al een hele tijd zorgen over maken. Ik gooi het gesprek nu open voor vragen en ik geef als eerste het woord aan de heer Kox.

De heer **Kox** (SP): Voorzitter. Ik was afgelopen week zowel in de Knesset als in de PLC (Palestinian Legislative Council) in Ramallah. Ik ben er de afgelopen jaren vaak geweest voor de Raad van Europa. Ik kan het verhaal van de Minister bevestigen: het ziet er buitengewoon mistroostig uit. Het enige positieve punt dat ik in Ramallah hoorde, betrof de uitspraken van Zweden maar vooral ook die van parlementen waarvan men het niet verwacht had, zoals Spanje en Groot-Brittannië. Ze weten in Ramallah natuurlijk dat het niet heel veel voorstelt, maar ik kreeg de indruk dat er aan Palestijnse kant wel het besef was dat ze niet helemaal vergeten worden. Ze hebben te maken met een halve eeuw illegale bezetting, die in strijd is met het volkerenrecht.

Ik was in die week ook in een ziekenhuis. Daar lag een man van een jaar of 34 die net door de Israëli's neergeschoten was met live ammunition. Gelukkig was hij net niet dood, maar dat had ook zomaar het geval kunnen zijn. Aan Palestijnse kant zie je een enorme opkropping van

woede ten opzichte van Israël, ten opzichte van de internationale gemeenschap, de Verenigde Staten, maar ook ten opzichte van de president en Hamas. Ze hebben het gevoel dat niemand iets voor hen doet. Hun leven is buitengewoon treurig. Gaza is natuurlijk helemaal een verschrikking, maar ook op de Westbank is het treurig. De boosheid is enorm toegenomen. Dat kan heel snel ontploffen. Daarom is het signaal van erkenning veel belangrijker dan we tot dusver hebben ingezien. Zelfs de symbolische erkenning is belangrijk.

Hoe ziet de Minister de plannen van Mogherini? Zij heeft in Gaza heel duidelijke uitspraken gedaan. Zij zei dat erkenning van Palestina het doel is van de Europese Unie en al haar lidstaten en dat hier een termijn aan gekoppeld moet worden. De Palestijnen vragen Europa al heel lang om zich met de zaak te bemoeien. Wij zijn de grootste betaler en de grootste partner. Hoe gaat Nederland dit doen? Als Israël echt niet wil bewegen, wanneer zet Nederland dan het middel van symbolische erkenning of een ander middel in? Hoe ziet de Minister dit?

We zien ook een enorme splitsing in Israël. Je schrikt van hetgeen je hoort van de radicale kant van de partij van Lieberman of van de partij van Netanyahu. Ikzelf durfde de term niet te gebruiken, maar de leider van de Britse delegatie in de Raad van Europa zei dat er «ethnic cleansing» werd voorgesteld: als je niet in de Joodse staat wilt leven, ga je maar ergens anders heen. Dat geldt overigens niet alleen voor Arabieren maar ook voor christenen. Bij de Arbeiderspartij maar ook bij partijen die nu nog in de regering zitten, is er echter ook het idee dat ze iets moeten met de onderhandelingen. Ze beseffen dat als ze dat niet doen, de kans om nog iets te bereiken, erg snel voorbijgaat. Palestina is namelijk inmiddels zo ongeveer in tweeën gehakt.

De Minister zegt dat de Europese Unie Mogherini de vrije hand heeft gegeven en dat we de komende maand iets kunnen verwachten. Kan hij daar iets concreter over zijn? Dit is volgens mij namelijk het enige lichtpuntje in Palestina.

De **voorzitter**: Dank u wel. We doen het in series van twee vragen. Ik geef het woord aan de heer Schrijver.

De heer **Schrijver** (PvdA): Voorzitter. Dank u wel. Het is heel goed dat we dit overleg met de Minister kunnen hebben. Ik dank hem voor de uitvoerige toelichting. Ik hoop, net als de Minister, dat de erkenning van de Palestijnse zaak positief ingestoken kan worden in het proces van de internationale onderhandelingen. Hopelijk worden deze vroeg of laat hervat. Misschien moeten we het ook een beetje relativeren. Volkenrechtelijk bestaat Palestina namelijk waarschijnlijk allang. Het gaat om de volgende vragen. Is er een gebied? Het antwoord daarop is ja. Is er een volk? Het antwoord daarop is ook ja. Is er een regering? Er zijn er twee. Het gezag is misschien weinig effectief, maar dat zien we in veel landen. Het antwoord op het derde criterium is dus ook ja. De laatste vraag is of Palestina zijn internationale betrekkingen zelf kan behartigen. Het antwoord daarop is zonder meer ja. Het is namelijk lid van een aantal internationale organisaties en het heeft de waarnemersstatus bij de VN. Palestina bestaat dus. Dit kan misschien helpen om de discussie een beetje te relativeren over de vraag wat precies het gewicht is van de formeel-juridische erkenning. Ik krijg hierop graag een reactie van de Minister.

De Minister noemde de Montevideocriteria. Er is een tijd geweest dat internationale erkenning als het geboortekaartje gold. Die theorie is echter allang losgelaten. We zijn al lang geleden, omdat erkenning of niet-erkenning een enorm politiek instrument werd, overgestapt van een constitutieve theorie naar een declaratoire theorie. Je kunt de vraag stellen of Sinterklaas bestaat, maar we weten in ieder geval dat Palestina bestaat. We weten ook waar het ligt. De grenzen liggen misschien niet

helemaal vast, maar dat geldt voor heel veel staten. Denk bijvoorbeeld aan de Kaukasus op dit moment.

Ik wil ook een sprankje hoop noemen. We hebben in Den Haag een heel interessant initiatief gehad van internationale jongeren om Israëliëse en Palestijnse jongeren samen te brengen. De heer Van der Linden en ik zijn daarbij vanuit de Eerste Kamer betrokken geweest. De ambtsvoorganger van deze Minister heeft de jongeren, die bijvoorbeeld ook uit Afrika, Bosnië-Herzegovina en Midden-Amerika kwamen, ontmoet. Dat heeft geleid tot een slotdocument dat is opgesteld op het instituut Clingendael. Kan de Minister hier nog iets mee? Het zijn natuurlijk heel kleine dingen, maar deze kunnen soms helpen om een sfeer te creëren waarin met elkaar kan worden gesproken en waarin men elkaar een beetje hoop kan geven. Het document heet ook: Our common future.

We zijn hier in Den Haag, de juridische hoofdstad van de wereld. 500 meter hiervandaan is een heel belangrijke advisory opinion uitgebracht over het internationaal recht met betrekking tot de bezette Palestijnse gebieden en in het bijzonder de muur. Kan deze Minister iets met de typisch juridische overwegingen die een overgrote meerderheid van het Internationaal Gerechtshof – heel vaak zijn het er vijftien, maar meestal gaat het om veertien tegen één – naar voren heeft gebracht? Ik zal deze overwegingen niet allemaal herhalen, maar een en ander wordt mooi verwoord in het AIV-advies dat op verzoek van de Eerste Kamer is uitgebracht. Geeft dit misschien een beetje een houvast in de typisch Nederlands-buitenlandse politiek om wat minder politiek en wat meer juridisch-technisch te opereren? Wat is de stand van het geldende recht in dit conflict?

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik heb een vraag aan de heer Schrijver. Ik deel zijn opvatting dat Palestina feitelijk al bestaat. Hoewel het gerelatieveerd kan worden, kan erkenning echter, zoals de heer Kox net al aangaf, toch ondersteuning bieden voor het Palestijnse volk. Daardoor krijgen de Palestijnen het gevoel dat er aan hen gedacht wordt en dat er meegewerkt wordt aan het proces. Zou dat een reden kunnen zijn, ook al is het misschien internationaalrechtelijk niet nodig, om toch tot erkenning over te gaan?

De heer **Schrijver** (PvdA): Dat speelt bij de politieke legitimiteit zonder meer een rol. Er zijn overigens ongeveer 140 staten die Palestina formeel-juridisch erkend hebben, waaronder Zweden. Dan hebben we het dus over een lid van de Europese Unie. Het is nog steeds een instrument waarmee je kunt proberen om wat wisselgeld in te brengen in de onderhandelingen. Het maakt dus wel degelijk verschil als het aantal van 140 landen naar 200 groeit. Voor Kosovo gaat het bijvoorbeeld om beduidend minder landen.

De heer **De Graaf** (VVD): Ik ben het met de heer Schrijver eens dat die erkenning internationaalrechtelijk eigenlijk niet meer van betekenis is. Je kunt gewoon aan de hand van de criteria vaststellen of er sprake is van een zelfstandige staat. Erkenning betekent echter ook dat je op internationaalpolitiek niveau serieus wordt genomen. Dat is de waarde van erkenning. Dat speelt op dit moment een rol in de discussie.

De heer **Schrijver** (PvdA): We hebben natuurlijk ook allang een diplomatieke vertegenwoordiging in Ramallah. Dat geeft aan dat we eigenlijk erkennen dat er zoiets als een Palestijnse Autoriteit en misschien wel een Palestijnse staat is.

De **voorzitter**: Nu is het echt de beurt aan de Minister.

Minister **Koenders**: Ik zal eerst iets zeggen over de situatie in andere Europese landen en daarna zal ik ingaan op de vragen. Er is een non-binding motion geweest in het Britse Lagerhuis. Ik vertaal de positie van de Britse regering als volgt: zij behoudt zich het recht voor om Palestina op een bepaald moment bilateraal te erkennen, wanneer dat het beste het vredesproces verder kan brengen. Op 19 november is er in het Spaanse parlement met overweldigende meerderheid een motie aangenomen om Palestina te erkennen als staat. Deze erkenning dient voort te vloeien uit een onderhandelingsproces tussen partijen. In de motie wordt gevraagd om binnen de Europese Unie de erkenning van Palestina als soevereine staat op gecoördineerde wijze te bevorderen. Op 2 december heeft er een stemming plaatsgevonden in het Franse parlement. De Fransen hebben dezelfde richting, maar zijn iets scherper op de tijd. Dat is ook de Franse positie in het VN-proces. Er komt medio december ook een stemming in het EP (Europees parlement). De positie van de Nederlandse regering verhoudt zich precies tot datgene wat aangenomen is in andere landen. Behalve bij de landen die al zijn genoemd, is er verder geen sprake van een eigenstandige bilaterale erkenning.

Dan moet er misschien wel een keuze gemaakt worden. De heer Schrijver refereerde daar ook aan. Daar is discussie over. Ik laat die over aan mensen die er heel veel verstand van hebben. De heer Schrijver zei dat de Montevideoregels een beetje uit de tijd zijn en dat we nu verder zijn in de ontwikkeling van het volkenrecht. Volgens hem is het nu declaratoir en politiek geworden. Volgens hem moeten we het juridische instrumentarium hanteren om wat vastigheid te hebben. Dat is een beetje tegenstrijdig. Ik heb dezelfde twijfels als de heer Schrijver over de Montevideoregels, maar volgens deze regels zijn er op zichzelf niet heel veel problemen met een eventuele erkenning van een Palestijnse staat. Daar valt een redenering voor op te zetten.

De heer **Schrijver** (PvdA): Mag ik één misverstand wegnemen? De Montevideocriteria staan volop overeind. Dat zijn de vier criteria die ik noemde. De vraag is of het voldoen aan die criteria door iedereen erkend moet worden alvorens een staat bestaat. Kortom: kunnen wij de verloskundige zijn, de midwife, of gaat het alleen om de feiten, die op een gegeven moment als feiten erkend worden? Dat is de declaratoire theorie. In de internationale betrekkingen, zeker in Latijns-Amerika, is deze theorie allang het gangbaarst. Laat er dus geen misverstand over bestaan: die criteria zijn nog steeds heel belangrijk.

Minister **Koenders**: Misschien moeten we ze dan even formeel aflopen. Het eerste criterium stelt dat er sprake moet zijn van een permanente bevolking. Er is nog een zekere discussie over het recht op terugkeer en over vluchtelingen, maar op zichzelf is er, denk ik, overeenstemming over dat dit criterium geen probleem vormt, mocht men tot erkenning willen overgaan.

Het tweede criterium betreft het bestaan van een afgebakend grondgebied. De Palestijnen hebben in 1988, toen zij de staat uitriepen, geen grondgebied aangegeven. Dat is op zichzelf wel een beetje een probleem. Je zou kunnen zeggen dat de grenzen van 1967 gelden. Het is qua criteria dus wel een discussiepunt.

Het derde criterium betreft het uitoefenen van effectief gezag. De bezetting doet natuurlijk afbreuk aan de effectiviteit van het Palestijnse gezag, maar deze is onrechtmatig en doet geen afbreuk aan de capaciteit van de Palestijnen om effectief gezag uit te oefenen. Ik deel deze redenering graag met de experts. In the end lijkt dit criterium me dus ook geen heel groot probleem.

Het vierde criterium betreft de bekwaamheid om internationaalrechtelijke betrekkingen aan te gaan. Daar is volgens mij geen enkel probleem mee. Dat gebeurt al.

De afwezigheid van onrechtmatige handelingen bij de totstandkoming van een staat kan ook nog een criterium zijn volgens de Montevideocriteria.

Het argument van de tegenstanders is dat dit ingaat tegen de Oslo-akkoorden. Dit is ook al in een debat in Europa gebruikt. In deze akkoorden is er sprake van een wederzijdse erkenning. Als je het eenzijdig doet, is dat eigenlijk een inbreuk op dit Montevideocriterium. Volgens mij is daar ook wel weer wat tegen in te brengen. Je kunt namelijk zeggen dat beide partijen de Oslo-akkoorden ook weer hebben geschonden.

Strikt formeel kan ik er het volgende over zeggen. De Nederlandse regering zegt dat op een aantal punten discussie mogelijk is, maar deze vormen niet de kern van het probleem. In deze redeneertrant en in de legitieme interpretatie van de criteria kan een oplossing gevonden worden, mocht men willen erkennen. Dit moet wel duidelijk formeel ingevuld worden, want erkenning is een bilaterale zaak. Dat brengt mij op de declaraties van collega's in andere landen. Wij vinden, en dat brengt mij bij het politieke punt, dat het wel verstandig is om een en ander gezamenlijk te doen. Wij kunnen allemaal apart erkennen, maar het is het belangrijkste om dit onderdeel te laten zijn van het onderhandelingsproces. Dat is een heel politieke benadering, maar ik ben daarvoor. Wij zijn daarin ook iets opgeschoven, maar niet heel ver. Ik denk ook dat een aantal mensen er niet heel tevreden mee is. De heer Kox zal zich waarschijnlijk afvragen waarom wij nu niet erkennen. Dat is ook een heel legitiem standpunt, maar het is niet het standpunt van de Nederlandse regering. Vanuit een politieke benadering hebben wij gezegd dat het geen sluitstuk meer hoeft te zijn. Tot een aantal weken geleden was dat wel de positie van de Nederlandse regering. Veel Palestijnen zouden het prettig vinden als wij zouden erkennen. Het erkennen heeft een zekere symboolwaarde maar zal niet heel snel tot resultaten of consequenties leiden. Naar mijn smaak helpt het niet om de onderhandelingen nu verder te brengen. Het zou averechts werken. Dat is een van de redenen waarom wij nu niet voor erkenning zijn.

Er is mij gevraagd hoe wij, los van deze situatie, verder moeten kijken naar het internationale recht. Het is de taak van de Nederlandse overheid om het internationale recht in deze zaak te bekijken. Dat betreft zowel de Gaza-oorlog als de interpretatie van de muur. PGGM, dat overigens niet van de Nederlandse overheid is, gebruikte bijvoorbeeld deze internationaaljuridische redenering voor de terugtrekking van de financiering bij vijf Israëlische banken. Er zijn nog wel andere voorbeelden te geven.

Waarschijnlijk is er naar aanleiding van een verzoek van de Palestijnen op 17 december een conferentie bij de Verenigde Naties in Genève over humanitair oorlogsrecht, maar dat is nog niet helemaal duidelijk. Als die vergadering plaatsvindt – dat moet ook weer via een bepaalde stemprocedure gebeuren – is het belangrijk dat we daar een productieve bijdrage aan leveren, ook in het licht van onze internationaalrechtelijke verplichtingen. Dat heb ik ook gezegd tegen onze mensen daar.

Dan kom ik op de projecten voor samenwerking tussen de Palestijnen en de Israëli's. Ik ben er een groot voorstander van. Daarom heb ik bij de begrotingsbehandeling in de Tweede Kamer de bedragen ook verhoogd. We moeten meer dan ooit daarin investeren. Er zijn heel interessante programma's, waaronder het programma YPI (Youth Peace Initiative) dat de heer Schrijver noemde. Ik meen dat meerderen hier, onder wie de heer Van der Linden, daarbij betrokken zijn. Volgens mij was de heer Putters er vroeger ook bij betrokken. Zestien jongeren uit de hele wereld waren bij elkaar voor hun Road Map to Peace. Ik ben heel erg voor dat type projecten. Er groeien na de bouw van de muur nu generaties Israëli's en Palestijnen op die nauwelijks meer contact met elkaar hebben. Dat is het grootste probleem. Die muur heeft in de interpretatie van sommigen de

veiligheid vergroot. Dat zou kunnen, maar de spanningen nemen toe doordat men elkaar niet meer kent. Er zijn ook bijna geen vredeskampen meer, niet aan Israëliëse kant en bijna niet meer aan Palestijnse kant. Vroeger werd er in ieder geval nog gesproken. Vroeger waren er allerlei dialogen en werd daarin geïnvesteerd. Daarom zijn die initiatieven waardevol. Wij hebben het bedrag verhoogd, niet alleen voor dit project. Ik weet eigenlijk niet of het voor dit project an sich verhoogd is, maar er is een groot aantal projecten, bijvoorbeeld tussen de Birzeit University en The Hebrew University of Jerusalem. Met de posten kijk ik ook naar projecten op het gebied van religie en tolerantie, naar aanleiding van wat er is gebeurd in Jeruzalem. We hebben het bedrag dus verhoogd. Ik vind het absoluut belangrijk om hier tegen de stroom in aandacht aan te besteden.

De heer **Van Boxtel** (D66): Mag ik hier één ding over zeggen? In het overleg dat we twee weken geleden hadden, dat overigens buitengewoon plezierig was, hebben we geconstateerd dat het niet alleen maar gaat om conflicten die vandaaruit hier naar binnen slaan, maar dat het tegenwoordig ook andersom gebeurt. Het gaat ook om conflicten die hier iedere dag op straat spelen tussen groepen. We hebben toen ook geconstateerd dat het buitenlandse beleid in onze wijken zit. Ik bepleit heel dringend om niet alleen highbrowconferenties met vijftien of zestien ongelooflijk slimme mensen te houden, maar om ook dichterbij de bevolking te zitten. Minister Asscher heeft zo'n conferentie gehouden in de Ridderzaal. Wat daar besproken werd, raakt hieraan. Met het Palestina-dossier raak je alles, als het gaat om de tegenstellingen tussen mensen uit het Midden-Oosten en anderen. Ik wil een dringend beroep doen om te bekijken of je een deel van het budget zichtbaarder, dus in Nederland, met een uitstraling naar die regio, kunt inzetten.

Minister **Koenders**: Hartelijk dank voor die suggestie. Die zal ik graag meenemen. Ik vind haar ook van groot belang. Ik heb met de Minister van Sociale Zaken contact over een aantal punten op het snijpunt van interne en externe veiligheid. Veiligheid is niet het juiste woord. Het gaat niet alleen over veiligheid, maar ook over identificatie, mobilisatie en het feit dat mensen zich er direct bij betrokken voelen, om legitieme of niet-legitieme redenen. Dat is niet aan ons om te beoordelen, maar het is een feit. Het geldt zeker voor het Israëlisch-Palestijnse probleem. We weten dat het daar soms leidt tot instrumentalisering. Soms gaan daar heel legitieme gevoelens mee gepaard, voor zover wij over het begrip «legitimitéit» gaan. Begrippen als «antisemitisme» en «islamofobie» hebben ook direct betrekking op onze steden. Ik ben nog een antwoord schuldig aan de heer Kox over mevrouw Mogherini. We hebben haar een beetje carte blanche gegeven. Dat betekent niet dat het in the end niet in de Raad komt. Ik meen dat het aan de orde komt in de aanstaande Raad of anders in de Raad erop. We hebben er haast achter gezet, maar als lidstaten gaan zeggen wat wel of niet mag, zullen we er niet uit komen. Het ene land staat er namelijk anders in dan het andere land. Dan moet zo'n Hoge Vertegenwoordiger eigenlijk meteen zoeken naar de lowest common denominator, de laagste gemene deler, om verder te komen. We hebben wel gezegd dat Mogherini het hele pakket van positieve en eventueel negatieve maatregelen in een strategie bij elkaar moet brengen en die met de ministers moet bespreken. De prioriteit ligt in eerste instantie bij de lijn die ik geschetst heb, namelijk bij het van de grond trekken van het diplomatieke overleg.

De heer **Kox** (SP): In haar toespraak in Gaza heeft Mogherini twee elementen genoemd. Ten eerste staat erkenning door de hele Europese Unie niet ter discussie. Het gaat nog om het moment. Dit is het signaal aan Israël dat hierover niet meer te onderhandelen valt. Die erkenning zal

er komen. Ten tweede zal dit in een tijdsframe plaatsvinden. Dit lijkt zeer op het voorstel dat de Fransen hebben aangenomen en op hetgeen de Franse regering heeft gezegd. Die twee elementen zaten in haar speech. Binnen dat kader moet zij dus werken. Heb ik dat zo goed begrepen?

Minister **Koenders**: Ik durf niet te zeggen of dit waar is of niet. Dat is niet de manier waarop zij namens ons op weg is gegaan. Dan komen we een beetje in de politieke details. Dit staat even los van wat de Nederlandse regering hiervan vindt. Erkenning van een Palestijnse staat is voor niemand controversieel, maar dat zegt eigenlijk niet zo veel. In de Europese Unie wil iedereen een tweepartijenoplossing. Dat leidt op een gegeven moment automatisch tot de erkenning van een Palestijnse staat. Dat dit gezegd wordt, is dus niet revolutionair. Ik denk echter niet dat zij – even los van wat de Nederlandse regering hiervan vindt – bedoeld kan hebben dat Europa automatisch gaat voor de Franse optie. Dat kan zij niet doen, want die ruimte heeft zij niet gekregen. Zij moet voor ons een strategie creëren waarvan dit een element kan zijn.

De heer **De Graaf** (VVD): Het zou overigens wel aansluiten bij wat u zelf net zei. Het eenzijdig erkennen door Nederland van de Palestijnse staat is leuk. Daarmee halen we een keertje de voorpagina van The Times of wat dan ook, en dan is het klaar. De gezamenlijkheid zou voor Mogherini echter een instrument kunnen zijn. Ze zou kunnen zeggen: als het goed gaat, is er ook nog een bonus, namelijk dat de landen van de Europese Unie collectief, voor zover ze dat nog niet hebben gedaan, een erkenning afgeven. Dat heeft wel kracht van erkenning.

Minister **Koenders**: Dat ben ik zeer met u eens. Die positie heeft de Nederlandse regering ook ingenomen, namelijk om dat gezamenlijk met de Europese landen op een strategisch moment te doen. We realiseren ons uiteraard dat het in the end altijd gaat om een bilateraal besluit van een nationale regering. Het is geen Europese competentie.

De heer **De Graaf** (VVD): Die belofte zou wel een rol kunnen spelen?

Minister **Koenders**: Zeker.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik hoorde de buurman net zeggen dat het ook multilateraal kan. Zo is Israël ook erkend. Dat is een relativering van de notie dat het alleen maar bilateraal mogelijk is. Misschien kan de Minister daar zo op reageren.

De Minister schetste dat de situatie in de afgelopen twee jaar zo veranderd is. Ik denk dat het eigenlijk al veel langer aan de gang is. Er is al een halve eeuw sprake van een illegale bezetting en van een schending van het internationale recht. We hebben al zo lang te maken met radicalisering en het zetten van onomkeerbare stappen. Het wordt steeds moeilijker om tot een goede oplossing te komen.

De Nederlandse regering en de EU hebben tot nu toe steeds gezegd dat we vooral moeten proberen om de partijen aan tafel te krijgen en te houden. In eerste instantie was het: alle ballen op Kerry en de EU deed even niks. We dachten nog niet na over datgene wat er moest gebeuren als dat zou mislukken. Nu is het dus mislukt. Ik vind het eigenlijk een blamage dat we nu ontredderd zijn en niet weten hoe het verder moet. Je moet eigenlijk voortdurend met terugvalopties werken. Daarvoor moet je een strategie hebben. Mocht de VS op een gegeven moment toch afhaken, dan moeten we ook een strategie hebben. Hoe lang gaan we door met proberen partijen aan tafel te krijgen of te houden? Mogherini heeft gezegd dat alle instrumenten op tafel liggen. De Minister geeft dat in zijn brief ook aan. Maar wanneer ga je die andere instrumenten gebruiken? Welke instrumenten zijn denkbaar en bruikbaar?

Wanneer kunnen die een plek krijgen in dit aspect? De Minister geeft aan dat erkenning op een strategisch moment moet plaatsvinden. Israël zal het nooit leuk vinden als er erkenning plaatsvindt, wat er ook gebeurt, ook al zit je al aan tafel. Wanneer is het dan een geschikt moment? Ondertussen blijft Israël onomkeerbare stappen zetten. Die kunnen wij niet tegenhouden. Moeten we blijven pleasen of kunnen we proberen beide dingen tegelijkertijd te doen, dus de partijen aan tafel dwingen en behandelen als vriend en partner maar tegelijkertijd heel duidelijk zijn en gebruikmaken van de bestaande instrumenten? Zo doen we ook recht aan het internationale recht. Met alleen vrienden proberen te blijven en met praten kunnen we dit niet meer tot een goed einde brengen. Ik hoor graag iets scherper wanneer die andere instrumenten daadwerkelijk bespreekbaar en inzetbaar zijn.

Dan heb ik nog één concreet puntje. Er is eerder al een EU-besluit genomen over het labelen van de producten uit de bezette gebieden. Ik heb niet het idee dat er duidelijk aan handhaving wordt gedaan. Wat is de Nederlandse inzet om dit wat scherper te hanteren?

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik dacht dat wij ook zouden praten over het AIV-rapport Nederland en de Arabische regio: principieel en pragmatisch. Ik vrees dat daar weinig tijd voor overblijft, terwijl het drama in Syrië qua mensenlevens veel groter is dan elders in het gebied. Ik vraag de Minister om zo mogelijk commentaar te geven op dit rapport. Ik vind het baanbrekend en het heeft me zeer aangesproken. Misschien kan de commissie er in een latere fase nog een keer op terugkomen. Wat de twee partijen betreft complimenteer ik de Nederlandse regering met de rol die zij heeft gespeeld en speelt, ook vanuit Ramallah. Zowel de vorige als de huidige ambassadeur heeft zeer positief werk gedaan op het gebied van het bij elkaar brengen van partijen en het initiëren van het een en ander van onderop in de landen zelf. De heer Van Boxtel vroeg hier ook naar.

De Minister heeft een aantal dingen gezegd die ik nogal met elkaar op gespannen voet vind staan. Volgens hem is er als de nederzettingen doorgaan steeds minder ruimte om tot een levensvatbare Palestijnse staat te komen. Dat kan dus tot onomkeerbare feiten leiden. Hij had het over de grenzen van 1967, maar vervolgens zei hij dat het geen sluitstuk mag zijn. Daar zit naar mijn gevoel spanning tussen. Er moet namelijk een moment komen waarop we zeggen: tot hier en niet verder, want anders gaat die tweestatenoptie verloren. De uitbreiding van Oost-Jeruzalem kan een van de oorzaken zijn van het nagenoeg onmogelijk maken van een tweestatenoplossing. Als de nederzettingenpolitiek doorgaat, kan er dan volgens de Minister een moment komen dat de Nederlandse regering opschuift? Zij is al wat opgeschoven, maar zal zij nog verder opschuiven? Ik deel het commentaar in NRC Handelsblad van gisteren. Daarin stond dat erkenning van de staat Palestina een duidelijk signaal is aan Israël. Dat is op zichzelf een heel positieve ontwikkeling. Ik sluit me wat dat betreft graag aan bij voorgaande sprekers.

Dan kom ik op de VN-route. Als we die willen bewandelen, zullen we ook Rusland aan tafel moeten krijgen, niet alleen voor Israël maar nog veel meer voor Syrië. Wij accepteren het illegaal land veroveren in Israël, Palestina, maar we leggen sancties op aan andere landen die dit ook doen. Hebben we met dubbele standaarden te maken? De Minister zegt dat sancties niet werken. Daarom hebben we dat AIV-rapport er graag bij, want daarin staan heel wijze dingen hierover. Hoe ziet de Minister de rol van Rusland in het gebied? Drijft Rusland niet de verkeerde kant op doordat we het in Europa in het nauw drijven? Dat is deels aan Rusland zelf te wijten, maar het gaat over oorzaak en gevolg. We kijken vaak alleen naar het gevolg en we bekijken niet wat eraan vooraf is gegaan. Daar praten we niet meer over. Als we er wel over zouden praten, begrijpen we het gevolg misschien. Dat betekent overigens niet dat we het goedkeuren.

Hoe kunnen we Rusland zich weer betrokken laten voelen bij dit gecompliceerde conflict? Gisteren heeft Koos van Dam in Den Haag hierover een uitstekend verhaal gehouden voor de Atlantische Commissie. Denkt de Minister dat Amerika accepteert dat Europa een leading role inneemt in het vredesproces tussen Israël en Palestina? Mogherini heeft een goede aanzet gegeven. Ik was afgelopen maandag en dinsdag in Brussel en heb een uitstekend verhaal gehoord. Ik heb er hoge verwachtingen van. Als ik zie hoe zij dit vraagstuk benadert, vind ik dat ze na Ashton een verademing is. Ik ben blij dat de Raad haar carte blanche gegeven heeft. Ik hoop dat de Raad dit volhoudt. Anders wordt zij ook een lame duck in het vervolg van de onderhandelingen. Als de Europese Unie verdeeldheid uitstraalt, hebben de Hoge Vertegenwoordiger en de Commissie nauwelijks meer een positie.

Minister **Koenders**: Mag ik beginnen met het laatste, zeer belangrijke punt? Ik denk dat de heer Van der Linden daarin zeer gelijk heeft. Dat is precies de reden waarom de Nederlandse regering Mogherini die ruimte wil gunnen, zonder taboes. Anders komen we al heel snel tot een laagste gemene deler en dat is niet echt een strategie. Europa zit niet automatisch aan tafel. Ik denk dat de heer Van der Linden dat ook impliciet probeerde te zeggen. Er is altijd discussie geweest over de Europese rol, ook in Nederland en in de Verenigde Staten.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat geldt niet voor iedereen.

Minister **Koenders**: Ik moet u zeggen dat ik nu voor het eerst in tijden een meerderheid in de Tweede Kamer zie die zegt dat een Europese rol aanvaardbaar is. Die meerderheid is echter zeer miniem en kan zo omslaan. Maar goed, ik heb een eigen verantwoordelijkheid. In die zin ben ik het ook niet eens met het hoofdredactionele commentaar van NRC Handelsblad, omdat men niet heeft begrepen wat de Nederlandse regering heeft gedaan, namelijk precies dezelfde positie innemen als de andere Europese landen. Nederland is hierin dus opgeschoven. Kennelijk is dat NRC Handelsblad ontgaan. We willen de Europese rol een zekere ruimte geven om, zoals de heer De Graaf ook zei, het benodigde diplomatieke spel met middelen in te zetten.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik heb uitsluitend de kop van het commentaar aangehaald, niet de inhoud. Daar hebben we namelijk geen discussie over gehad. Erkenning van de staat Palestina is een duidelijk signaal aan Israël. Dan kunnen we nog spreken over het tijdstip et cetera.

Minister **Koenders**: Zeker. In essentie zie ik wel wat meningsverschillen hier om de tafel, maar die zijn in het Nederlandse parlement relatief kleiner dan ooit. Dat is interessant. Laten we maar eerlijk zijn: ook in het Nederlandse parlement is dit een enorm gevoelige zaak. Ik zei al aan het begin dat we soms moeten onderhandelen alsof we in de Knesset of in Ramallah zitten. Deze gevoelige zaak heeft, ook om de redenen die hier zijn genoemd, ook een binnenlands politieke kant. Daar hoort leiderschap van de regering bij, maar ook de erkenning dat het ingewikkeld ligt. Volgens mij gaan we langzaam in een productievere richting. Ik erken dat dit nog best lastig zal zijn. Er zitten verschillende elementen in. Er is sprake van een tactiekwisseling met betrekking tot erkenning. Daarbij speelt impliciet de notie dat erkenning een belangrijke rol kan spelen, gezien de ongelijkheid van partijen. Het kan noodzakelijk zijn om dit middel op een gegeven moment in te zetten. Ik ben het er mee eens dat het nu niet verstandig is. Ik denk niet dat dit een positieve rol zou spelen. De heer Van der Linden vraagt of de Verenigde Staten de rol van Europa accepteren. Ik denk het wel. Dat is in het verleden zeker niet altijd zo geweest. Het zal ook niet onder alle voorwaarden zo zijn. In de Verenigde

Staten is er zowel bij de vrienden als bij de vijanden van Israël het besef dat er belangen zijn die behoorlijk in de knel komen als er geen oplossing komt. Dat kan niet. Het is misschien paradoxaal, maar het feit dat er een meerderheid is van de Republikeinen in het Congres, geeft de president ook weer een zekere ruimte om het proces voort te zetten. Ik heb echter geen enkele garantie. Het kan best spaak lopen. De Amerikanen kunnen best zeggen: waar bemoeien die Europeanen zich mee? Dan is het ook aan de Europeanen om daar op een gegeven moment helderheid over te creëren, ook over de manier waarop ze ermee omgaan. Mogherini zal ook bekijken hoe ze dat het beste kan vormgeven.

Een aantal van u heeft gevraagd naar de VN-route. De Palestijnse staat kan overigens proberen lid te worden van de Verenigde Naties. Dat heeft het ook in 2011 geprobeerd, maar toen is het mislukt. In die zin is er een multilaterale weg. Nederland moet echter zelf beslissen over de erkenning van de Palestijnse staat.

De heer **Van Boxtel** (D66): Als de Palestijnen die weg zoeken, gaan wij dat dan tegen?

Minister **Koenders**: Dat denk ik niet, maar dat hangt ervan af. We hebben ons toen onthouden.

De heer **Van Boxtel** (D66): Daarom vraag ik het ook.

Minister **Koenders**: Ik denk dat ik op dit moment tegen zou stemmen, om de redenen die ik net heb genoemd. Ik denk dat we ons zouden onthouden of dat we tegen zouden stemmen.

De **voorzitter**: Minister, mag ik u vragen om beknopter te zijn? De commissie heeft nog twee vragen.

Minister **Koenders**: Dan zal ik wat sneller doorgaan. De vraag van mevrouw Strik is zeer terecht. We proberen inderdaad al twintig jaar om de mensen om de tafel te krijgen. Mevrouw Strik heeft gelijk, maar tegelijkertijd is dit ook weer het moment om mensen om de tafel te krijgen. Dat is een beetje het dilemma. We hebben een heel instrumentarium, zowel positief als negatief. Een positief instrument is bijvoorbeeld dat er, mochten de partijen een akkoord sluiten, veiligheidsgaranties zijn voor beide partijen. Ik denk aan uitgebreidere associatieakkoorden met beide kanten. Er wordt zelfs gesproken over een geassocieerd lidmaatschap van de NAVO. Dat lijkt mij overigens niet verstandig. Dan heeft Israël een veiligheidsgarantie. Er zijn dus allerlei positieve mogelijkheden om iets te doen.

De negatieve mogelijkheden zijn bekend. Het associatieverdrag kan opgezegd worden. Producten kunnen geboycot worden et cetera. Die mogelijkheden zijn niet per definitie uitgesloten. Ik denk dat sancties nu echt onverstandig zijn, omdat deze op geen enkele manier bijdragen aan de hervatting van de gesprekken. Dit heeft niets te maken met de visie op sancties in het algemeen. We hebben ook sancties tegen Rusland. Die hebben we om bepaalde redenen ingezet. Daar kunt u het mee eens zijn of niet. Je kunt echter niet in zijn algemeenheid zeggen dat je voor of tegen sancties bent. Het gaat om de effectiviteit ervan. Het heeft niet te maken met de angst dat je een van de partijen die goed ligt in dit land of elders, niet ter wille bent. Ik denk niet dat sancties voor altijd uitgesloten zijn, maar ik denk ook dat deze niet veel kans van slagen hebben. Het conflict is namelijk verscherpt naar een identiteitsconflict, waarbij er sprake is van een zwakkere en een sterkere partij. Ik denk dat sancties niet heel effectief zullen zijn, maar ik zeg hiermee niet dat er geen sancties mogen komen. Ze zitten in het pakket.

Er zijn twee aspecten aan de rol van Rusland, ten aanzien van Syrië en ten aanzien van het vredesproces in het Midden-Oosten. In de discussie over erkenning en het vredesproces in het Midden-Oosten zullen de Russen niet vetoën. Dat zullen de Amerikanen wel doen. Rusland was overigens het eerste land ooit dat Israël erkende. Dat is voor de historici.

Ik vind het moeilijk om een antwoord te geven op de vraag over Syrië, niet omdat ik er geen antwoord op wil geven maar omdat deze een vrij uitgebreid antwoord vereist. Er is natuurlijk een geopolitieke relatie tussen wat er nu gebeurt in Oekraïne, Oost-Europa en Rusland en de Russische rol in Syrië. De vraag is of het een ten koste mag gaan van het andere. Dat is punt één. Er is een relatie tussen die twee zaken.

Los daarvan is er een andere vraag, namelijk of het verstandig is om in Syrië tot een politieke oplossing te komen. Ik denk dat er meer en meer mogelijkheden zijn en ook moeten komen om volgens de plannen van De Mistura, de speciale VN-gezant, in de richting van Genève I, ook met de Russen te praten over een oplossing in Syrië. Ik denk dat dit essentieel is. Daar is veel meer over te zeggen. Dat realiseer ik me. Denk aan de positie van Assad en dat soort zaken, maar ik stel voor om in ieder geval in te zetten op de rol van De Mistura. Daar zitten ook allemaal haken en ogen aan. Leidt zijn voorstel voor freeze zones op de grond bijvoorbeeld tot een tactisch en strategisch voordeel voor Assad? Moeten we dat dan wel of niet doen? Daar kunnen we heel lang over praten, maar daar hebben we nu geen tijd voor. Het feit dat we nu, al dan niet met uw instemming, een bepaalde positie innemen ten aanzien van de rol van Rusland in Oekraïne, met sancties en dergelijke, betekent niet dat er geen communicatiekanalen moeten of kunnen zijn met Rusland over een aantal andere problemen in de wereld, waaronder Syrië.

Ik meen dat ik niet alle vragen helemaal heb beantwoord, maar ik ben wel ingegaan op de meeste punten. Misschien kan ik nog iets zeggen over de instrumenten die we nu inzetten, namelijk Horizon 2020. De R&D-financiering kan alleen plaatsvinden binnen de grenzen van 1967, dus niet in de bezette gebieden. Er worden geen certificaten erkend van producten uit de nederzettingen. Nu is er al sprake van 14% minder inkomsten van de landbouwbedrijven. Het Europese beleid voor de etikettering is mede een Nederlands initiatief geweest, maar daar is op dit moment geen meerderheid voor in de Europese Unie.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Maar daar blijft u op inzetten?

Minister **Koenders**: Ja. Het is mede een Nederlands voorstel.

De **voorzitter**: Zeer veel dank. Ik heb nog twee heren op mijn lijst staan die een vraag hebben, namelijk de heer Van Boxtel en de heer Meijer.

De heer **Van Boxtel** (D66): Voorzitter. Ik dank de Minister voor zijn uitvoerige beschouwing. Ik juich het kleine opschuiven van de Minister toe. Ik vraag hem om druk uit te blijven oefenen om het erkennen van Palestina als middel te gebruiken, misschien ook nu er weer nieuwe verkiezingen komen in Israël, maar dat laat ik graag aan de Minister over. Ik blijf de verbinding met hier zoeken. Ik hoorde dat er vorige week een motie is ingediend in de Tweede Kamer om pro-shariapartijen hier te verbieden. Ik heb begrepen dat Minister Asscher heeft gezegd dat hij deze suggestie welwillend zal meenemen naar het kabinet. Ik vraag deze Minister om hier kritisch op te zijn, want volgens mij willen we hier niet zomaar partijen verbieden. Dat lijkt me ook olie op het vuur. Ik geef het maar even mee.

Dan kom ik op de rol van Iran. We hebben tien jaar met de rug naar dit land gestaan. De heer Van der Linden roept dat vaak over Rusland, maar ik zeg het nu ook maar eens over Iran. Als voorstander van de scheiding tussen kerk en staat intrigeert het mij dat bijna alle conflicten in die regio

zich ook binnen de geloofsgemeenschap afspelen. Er zijn soennieten, sjiieten en alevieten. Soennitische landen mengen zich in het conflict in Syrië. Sjiitische landen bieden daarin weer tegenwicht. Dit vertroebelt ook het Palestijnse conflict. In Nederland hebben we in 400 jaar geleerd om met verschillende geloofsgemeenschappen naast elkaar te leven. Ik vraag me af of wij met die ervaring op een andere manier een rol hierin kunnen vervullen, zonder namen en shamen. We moeten proberen om bruggen te slaan, opdat de grondconflicten die daar overal tussen de gemeenschappen spelen, een andere lading krijgen. Ik volg het Europese initiatief graag. De Minister zegt dat hij erin gelooft en dat Europa mevrouw Mogherini de vrije hand geeft. Misschien kunnen we echter op dat vlak iets meer van onze eigen historie bieden aan die regio. Wellicht kan dat een sussende werking hebben.

De heer **Meijer** (SP): Voorzitter. In de 21 jaar sinds de Oslo-akkoorden is er fundamenteel iets veranderd. De Minister zei dat het niet goed gaat met de krachten in Israël die vrede en een tweestatenoplossing willen. Dat vind ik een mooie formulering. Dat is volgens mij een van de kernen van het probleem. In de jaren negentig, overigens ook daaraan voorafgaand, was er in Israël in de publieke opinie en in het parlement een meerderheid die in principe tot een akkoord wilde komen. Er was een meerderheid die wel een tweestatenoplossing wilde. Dat is veranderd. Zeker na de moord op Rabin in 1995 is het langzamerhand afgegleden in de richting van successen voor partijen die zeggen: over ons lijkt; daar zullen we nooit aan beginnen. Misschien is de Likudpartij van Netanyahu nog bereid om te onderhandelen, maar zij heeft te maken met een achterban die niet wil dat de uitkomst hiervan leidt tot een gelijkwaardige Palestijnse buurstaat. Dat schept een nieuw probleem. Tot nu toe gingen we uit van een tweezijdig onderhandelde oplossing. De erkenning is dan het resultaat van het bereiken van overeenstemming hierover. Als één partij dit eigenlijk niet wil, omdat er geen draagvlak is in de publieke opinie, is er volgens mij meer druk nodig. De heer Van der Linden heeft dit ook al aangegeven. Dan moet je eenzijdig die druk durven uitoefenen. Van binnenuit, iets wat in het verleden wel mogelijk was, zal het in Israël namelijk helaas niet komen. Er moeten omstandigheden zijn waardoor men genoodzaakt is om over te gaan tot die tweestatenoplossing. Het interne draagvlak is namelijk niet aanwezig. Daarom vraag ik om niet alleen naar de oorspronkelijke optimistische opzet van 1993 te kijken, maar om ook te kijken naar de middelen die nodig zijn om Israël ertoe te noodzaken om de oplossing daadwerkelijk uit te voeren. Anders zullen ze nog duizend jaar blijven onderhandelen. Israël zal nederzettingen blijven bouwen en zal proberen te voorkomen dat de Palestijnse economie op een gelijkwaardig niveau komt. Ondertussen blijft de situatie zoals zij is. Dat is een premie op een status quo die we niet moeten willen nastreven.

Minister **Koenders**: Ik ben het zeer eens met een aantal punten die de heer Van Boxtel heeft genoemd. Ik heb zelf ook een aantal ideeën voorgelegd om veel meer expliciet verbanden leggen tussen het binnenland en het buitenland. Ik zal bijvoorbeeld samen met Minister Asscher spreken met Turkse groeperingen. Er is sprake van extremen: aan de ene kant is er soms een lange arm en aan de andere kant is er de dwang tot assimilatie. Daar zit een heleboel realiteit tussen die de heer Van Boxtel veel beter kent dan ik. Daar hoort ons buitenlandse beleid ook op een goede manier bij betrokken te zijn. Dit specifieke voorstel ken ik niet, maar de heer Van Boxtel heeft mij alert gemaakt op de volgende vergadering van de ministerraad. Dat is duidelijk. Hartelijk dank daarvoor. De vraag over de rol van Iran is niet gemakkelijk te beantwoorden. Iran is veel complexer dan veel mensen denken. Misschien geldt dat niet voor de leden hier, maar het geldt wel voor veel mensen. Het is een theocratie, met dag in, dag uit enorme mensenrechtenschendingen. Het is noodza-

kelijk om tot een goed akkoord te komen voor de nucleaire problematiek. Dat is ook niet onmogelijk. Iran speelt op dit moment natuurlijk wel een zeer negatieve rol in de regio, maar zeker niet als enige. Ik denk aan de steun die elke dag aan Assad wordt gegeven. Daardoor is het ook medeverantwoordelijk voor een groot aantal doden daar. Andere regeringen in de regio steunen dan weer anderen die aan de andere kant staan. Het gaat mij er niet om, alleen Iran hieruit te lichten. Ik denk zelf dat Iran nodig is voor de vrede daar. Daar ben ik ook van. Iran hoort erbij. Het zal wel moeilijk worden. Dit antwoord op de vraag over Iran is misschien erg kort door de bocht. Iran is in de kern een regionale macht. Dat wil het ook graag zijn. Zoals dat bij andere landen gebeurt, wordt deze nu binnenlands verzwakt, maar internationaal wordt deze gefinancierd en versterkt.

Dan kom ik op de vraag over soennieten en sjiïeten. Ik ben het eens met de heer Van Boxtel, maar tegelijkertijd wil ik ook een waarschuwing geven. Het sektarisme is gebruikt en misbruikt vanuit de politieke machtsstrijd in de regio. Als je mensen spreekt in de regio, zeggen ze dat de sjiïeten vier hoofdsteden hebben, waaronder Bagdad, Teheran, Jemen en tot op zekere hoogte Libanon. Het sektarisme wordt dus gebruikt en misbruikt. Ik denk dat het veel meer te maken heeft met de geschiedenis, met tribale groeperingen, met de wijze waarop zij met elkaar omgaan et cetera. Daarin kunnen wij een rolletje spelen. Wij hebben nu precies op dit punt een factfinding-missie ingesteld in Noord-Syrië. Is er nog zoiets als een gematigde oppositie? Daar zit ook de hoop in. De hoop is namelijk dat we de groepen die nu bij ISIS zitten, in the end weer los kunnen weken. Ik ben er, zonder al te veel naïviteit, van overtuigd dat dit kan.

De heer **De Graaf** (VVD): Volgens mij speelt de stroming in de islam een rol als er sprake is van dictatoriale macht. Waarom is de sjia in Iran overheersend? Omdat je daar een dictatoriaal regime hebt. Waarom overheerst de soenna in Saudi-Arabië? Omdat je daar een dictatoriaal regime hebt. Als het regime wegvalt, maakt het niet zo veel meer uit. Dan valt men terug op de oude tribale structuren. Dan zitten de soennieten de ene maand bij ISIS en kunnen ze de andere maand weer aan de andere kant van het veld staan.

De heer **Van Boxtel** (D66): Ik luister goed naar collega De Graaf. Ik kan er ook een halfuurtje over meepraten. Ik ken het gebied redelijk. Ik ben in bijna al die landen op bezoek geweest, ook vlak voor de burgeroorlogen. Ik ben ook in Iran geweest. Ik bedoel dit niet als een naïef voorstel. Ik heb heel goed geluisterd naar het antwoord van de Minister hierop. Ik vind dat we het niet helemaal moeten wegschuiven. Dat klinkt misschien gek uit de mond van iemand die niet a priori met een geloof aan de haal gaat. Vanuit de wisselwerking van buiten naar binnen is het volgens mij wel heel relevant.

Minister **Koenders**: Ik ben het daar zeer mee eens. Dit debat heeft zo veel elementen. We moeten ook kijken naar onze eigen rol in het Westen. Ik zeg dit niet om ons de schuld te geven, want het is een lokaal probleem. De interventies in Irak waren echter mede aanleiding om vanuit de oppositie te zeggen dat we overal de soennitische regimes hebben gesteund. Als je dan vervolgens een andere positie inneemt, ben je ook weer politiek gekleurd bezig. Dat is niet effectief.

Als laatste kom ik op de vragen van de heer Meijer. Ik ben het met hem eens dat het een enorm probleem is dat de vredeskampen weg zijn. Ik weet niet of dit op zichzelf leidt tot de conclusie dat de internationale gemeenschap in de richting moet gaan van het opleggen van elementen van vrede. Als iemand die voor de Verenigde Naties in conflictgebieden heeft gewerkt, heb ik daar geen enkele illusie over: vrede kan nooit opgelegd worden. Daarin zit wel echt een probleem.

Het is misschien voor sommigen een beetje vloeken in de kerk, maar ook veel Palestijnen willen geen vrede. Het leiderschap aan de Palestijnse kant heeft op cruciale momenten niet durven tekenen voor de vrede. Het heeft een belang gekregen bij het conflict. Ik wil niet zeggen dat het precies hetzelfde is. We moeten een evenwichtig beleid voeren. Ik zeg niet dat dit net zo belangrijk is als hetgeen er aan de andere kant gebeurt. Elke keer is er een reden geweest om niet te tekenen. In de tijd van Olmert had er ook iets getekend kunnen worden.

Voorzitter, dat was mijn beantwoording van de laatste twee vragen.

De voorzitter: Ik dank de Minister. We komen elke keer weer tijd tekort, maar het is ook geen eenvoudig probleem. In ieder geval heeft de Minister een heel goed beeld geschetst van wat er aan de hand is in het Midden-Oosten. Hij heeft ook een heel duidelijke indicatie gegeven van het Europese beleid en het Nederlandse beleid. Daar hebben we hem ook om gevraagd. Ik dank hem daarvoor.

Sluiting 15.32 uur.